

een beperkt aantal landen hebben voorgedaan, maar die wordt nog vreemder wanneer hij dan vervolgens stelt dat die gewelddadigheden bewijzen dat beperking van de vrijheid van meningsuiting geen bijdrage levert aan de pacificatie van moslimgemeenschappen. Hij vergeet gemakshalve dat zich in Europa nauwelijks incidenten hebben voorgedaan naar aanleiding van die cartoons en dat er in Nederland slechts drie zeer beperkte demonstraties hebben plaatsgevonden. Scheffers bijdrage is dan ook onwaardig voor een bundel als deze. Voor de bundel als geheel geldt dat de samenhang wat ver te zoeken is. Het zou bijvoorbeeld aardig geweest zijn als men Cliteur en Laroui had laten reageren op de bevindingen van de overige auteurs. Een uitgebreidere inleiding of epiloog had ook de nodige vragen kunnen behandelen. Hoe verhoudt bijvoorbeeld Douwes' stelling over de terughoudendheid van moslimorganisaties zich tot Larouis pleidooi voor een meer open islam of Cliteurs pacificatie van religie binnen de grenzen die de democratische staat aangeeft? Verschillende vragen blijven zo liggen die een nieuw licht op ontwikkelingen in de islam in Nederland hadden kunnen doen schijnen. Nu is de bundel toch enigszins los zand en veelal gebaseerd op stukken die de schrijvers al eerder en elders (en soms beter) hebben geproduceerd. Wel zijn de hoofdstukken zeer toegankelijk en daarom geschikt voor een wat breder publiek dan de gebruikelijke wetenschappelijke stukken van veel auteurs. Voor de al wat beter geïnformeerde zal deze bundel echter weinig toevoegen.

Martijn de Koning

(Als antropoloog verbonden aan de Afdeling Arabisch en Islam bij de Faculteit Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen)

Zondervan, Ton (red.) (2009), *Bricolage en bezieling. Over jongeren, cultuur en religie*, Avebode: Altiora, pp. 192, ISBN 9789031725878, € 16,95.

Het boek *Bricolage en bezieling* is de vrucht van een forum van zes theologen die een jaar lang samen nadachten over de vraag hoe christelijke theologie en hedendaags jeugdwerk 'in en voor elkaar transparant kunnen worden' (p. 7). In zes hoofdstukken worden essays geschreven door mensen 'uit de praktijk', theologen die zelf actief zijn in jeugd- en jongerenwerk. Het is op zich een mooi initiatief; juist de christelijke jongerenwerkers hebben een schat aan informatie over de praktische uitwerking van wat de theologie beoogt te bestuderen en over wie ze poogt te bedienen. Deze schat wordt te weinig aangeboord waardoor veel theologen kamergeleerden blijven die zich ver, en soms steeds verder, van de dagelijkse werkelijkheid houden, wat zeker voor praktisch theologen niet kan.

In het boek worden ter introductie door Bert Roebben vijf elementen genoemd die als leidraad dienden bij de opzet en werkwijze van het forum. Het eerste ervan doelt op dit hiervoor genoemde zoeken naar inzicht in de – theologisch te begrijpen – werkelijkheid. Dat ze echter met hun forum aan 'gezamenlijke waarheidsvinding' doen (p. 9) vind ik

dan weer geheel in tegenspraak met het voorgaande. Is er één waarheid? Een objectief vast te stellen waarheid die gezamenlijk zoekend gevonden kan worden? Dit lijken me op zich theologisch relevante vragen, maar volledig verschillend van het doel om praktijk en theorie bij elkaar te brengen. Dit tweede element van de leidende visie van het forum zou ik achterwege hebben gelaten. Kunnen zes mensen samen DE waarheid vinden door elkaars stukken te lezen en becommentariëren? Dat zou echt een nieuwe ontdekking zijn die de actualiteitenrubrieken nationaal zouden bereiken! Het wordt door de drie andere elementen van de leidende visie ook meteen onderuit gehaald: a. het moet bij de bijdragen gaan om lokale theologische, levensbetrokken verslagen, b. elke gelovige is verplicht zich dergelijke reflecties te maken en c. de auteurs moeten schrijven over datgene waar zij zich het dichtst bij betrokken voelen. Deze elementen passen weer goed bij het zorgvuldig inzichtelijk maken van wat men in de geloofspraktijk tegenkomt, maar nogmaals, het was beter geweest de suggestie van het vinden van 'de waarheid waarvan wij afhankelijk zijn en waarvan wij leven' achterwege te laten.

Dit gezegd hebbende zijn de zes essays van de zes betrokken theologen zeker interessant. De eerste bijdrage van Wim Jansen handelt over de *taal* van religieuze ervaringen. Religieuze ervaring duidt hij als 'aangeraakt worden door het heilige' (p. 17/18). Het gaat om iets vluchtigs, onbestemds dat duidt op een onderstroom in je leven. De praktijkverhalen betreffen twee interessante verhalen van jongvolwassenen: over de ervaring van de zonsopgang boven de Ganges en het gevoel van armen om je heen te hebben in een diepe crisiservaring. Daarnaast presenteert Wim Jansen twee stukjes tekst van schrijvers, die niet jongvolwassen zijn en die bedoeld zijn om voor velen toegankelijk en aantrekkelijk te zijn, namelijk verschenen in *Trouw* en *Panorama*. Het gaat hier om twee zeer verschillende en onvergelykbare bronnen: individuele, persoonlijk aan de schrijver vertelde praktijkervaringen en onpersoonlijke, journalistieke weergaven van ervaringen. Er uit blijkt dat de grenservaring tussen het gewone leven en het heilige, zoals individuen dat ervaren, een zinvolle plek is om te zoeken naar religieuze duiding. De constatering dat dit ervaren van het heilige nagenoeg los staat van de traditie, maar wel gekoppeld kan worden aan een 'spiritualiteit van de liefde', wat tóch weer de basis vormt van de christelijke traditie, vind ik een onnodige kunstgreep.

Moni Zahn beschrijft in haar bijdrage wat ze ervaren heeft met jongeren die enkele dagen het kloosterleven komen 'proeven'. De opzet van het kloosterbezoek behelst drie ervaringsmomenten voor jongeren: ontmoeting, zorg voor elkaar en 'een pas op de plaats'. Ze constateert dat jongeren over het leven gaan nadenken tijdens deze dagen. De rust en stilte en het praten over hun levensvragen zorgt ervoor dat jongeren erdoor geraakt worden. Op hun beurt worden ook de kloosterlingen geraakt door deze bezoeken van jongeren; het maakt ook hun eigen geloofservaringen (weer) zichtbaar en voelbaar.

De muziekbeleving van jongeren staat centraal in de bijdrage van Bart de Bakker. Hij geeft aan dat we kunnen spreken van jongerenscenes: groepen jongeren die een gemeenschappelijke interesse hebben en aan cultuur gaan doen. Dit uit zich vooral in gedeelde

muziek-interesses die op de mp3 of iPod kunnen worden meegenomen naar waar men gaat en zo op ieder gewenst tijdstip een 'thuiskomen' kan bewerkstelligen; thuis bij je eigen muziekbeleving. Wat staccato eindigt hij ermee dat begeleiders misschien deze beleving positief kunnen waarderen en helpen die voor de jongeren te verdiepen opdat deze ervaring een religieuze beleving kan worden.

De wereld van de online games wordt door Wilfried Schwalbach interessant beschreven aan de hand van een voorbeeld: *World of Warcraft*. De spelers hebben grensoverschrijdende ervaringen als ze lang en intensief aan deze 'belevenis' meedoen. De grenzen tussen virtuele en alledaagse wereld vervagen voor de deelnemers, en zo ervaren zij een nieuw soort gemeenschap. De betekenis van deze gemeenschap en de belevenis van het spel hangt af van de wijze waarop men het spel speelt, de er aan bestede tijd en de intensiteit waarmee het gespeeld wordt. De manier waarop deelnemers zich aan deze *community* verbinden en er betekenis aan verlenen zal nadere bestudering vragen, maar daarmee licht kunnen werpen op nieuwe vormen van gemeenschap, aldus ervaringsdeskundige Wilfried Schwalbach.

Ton Zondervan verkent de thematiek van de verstillende handelingen van gebed en meditatie bij jongeren. Hij vindt de aandacht hiervoor bij jongeren opvallend omdat het manieren zijn om het zelf te de-centreren, terwijl zij juist authentiek en autonoom zijn en het zelf centraal stellen. Hij noemt deze handelingen religieus als de betrokkene ze ervaart en benoemt als betrokken op God. Doordat meditatie ruimte biedt aan 'actieve passiviteit' kunnen transformatieve processen plaatsvinden. Juist omdat hier geen traditionele, voor jongeren moeilijk toegankelijke taal bij wordt gebezigd, is deze vorm meer toegankelijk voor hen en is in de huidige belevingscultuur dit kunnen ervaren van verstillend belangrijk. Gebed heeft voor jongeren vooral de functie van coping, en is uit zijn aard onlosmakelijk met taal verbonden. Het samen delen van je verlangens en dit verdiepen met anderen gebeurt volgens Ton Zondervan veel onder jongeren, in netwerkachtige verbanden.

In de zesde bijdrage van Eduard Groen staat het nadenken over de kerk centraal in plaats van de religiositeit van jongeren; een vreemde eend in de bijt dus. Ineens is er een godsdienstsociologisch overzicht van de veranderende positie van de kerk en welke consequenties deze veranderde positie heeft voor kerkelijk beleid. Eduard Groen belooft dat hij aan het eind van zijn bijdrage nog even op het thema van het boek terug zal komen door te kijken naar enkele praktijken waarin wordt aangesloten bij de veranderingen in de samenleving, bij jongeren en kerk. Deze belofte wordt echter nauwelijks waargemaakt; hij noemt inloophuizen als voorbeeld en de projecten die in de vijf eerdere bijdragen zijn gebruikt, en raadt de kerk aan haar situatie onder ogen te zien.

In de slotbeschouwing, van Zondervan, wordt wel bevestigd dat het om heel verschillende bijdragen gaat. Dat daarin 'zwevende, deels onbenoemde, niet institutioneel gelegitimeerde religiositeit van jonge mensen van deze tijd' (p. 147) zichtbaar zijn gemaakt, ben ik helaas met auteur oneens. Het zijn interessante gedachten, de eerste vijf essays

in elk geval, om na te denken over jongeren en hun religie. Ton Zondervan schrijft ook dat er ervaringen van zelfoverstijging en nieuwe vormen van gemeenschappelijkheid zijn gevonden door de zes theologen uit het forum. Maar wat voor jongeren heilig is, weten ze nog niet. Het advies 'vanuit deze wereld de kerk te bekijken' is een magere oogst van zoveel schatten aan ervaringen van jongerenwerkers.

Monique van Dijk-Groeneboer
(Universiteit Tilburg Faculteit Katholieke Theologie)

Jespers, Frans (red.) (2009), *Nieuwe religiositeit in Nederland. Gevalstudies en beschouwingen over alternatieve religieuze activiteiten*, Budel: Damon, pp. 256, ISBN 9789055739028, € 19,90.

In dit boek worden tien gevalstudies gepresenteerd over nieuwe religieuze praktijken. Zij zijn bijeengebracht ten behoeve van het universitair onderwijs, zo wordt in de 'leeswijzer', waarmee de publicatie aanvangt, aangegeven. Dat het boek met een leeswijzer begint, is niet zonder reden. In de uitvoerige Inleiding (van Frans Jespers) wordt de inrichting van het boek verantwoord en worden ook de casussen kort geïntroduceerd. Tevens worden conclusies getrokken op grond van het materiaal dat in de gevalstudies aan de orde komt. Daarom wordt in de leeswijzer ingegaan op de vraag of de lezer beter eerst de Inleiding kan lezen en daarna de casussen of juist andersom. Mijn advies aan de lezer is, doe zoals ik: trek je niets aan van de leeswijzer en begin gewoon met de Inleiding.

In die Inleiding wordt uit recent onderzoek en uit theorieën een aantal tendensen aangaande alternatieve religiositeit gedestilleerd en in verband gebracht met het in de casussen gepresenteerde materiaal. Daaruit blijkt dat in een groot deel van de beschreven nieuwe religieuze praktijken een holistisch mens- en wereldbeeld is te ontdekken en dat als tendensen vooral hertovering van de wereld, grotere nadruk op spirituele groei en popularisering (publieksgericht en entertainment) duidelijk naar voren komen.

In de eerste casus van Claudia Venhorst wordt de Mouridiyya-orde beschreven, een soefische stroming afkomstig uit Senegal. Zij kent ook in Nederland enige aanhangers, hoofdzakelijk migranten uit Senegal. Het gaat hier om een mystieke tak van de islam, die zich plaatst binnen de orthodoxe soennietische richting en derhalve nauwelijks of geen verwantschap heeft met de islam overstijgende universele soefi-stromingen.

Lieve Troch beschrijft de veelvormigheid van de pinksterbeweging. Deze nu ruim honderd jaar oude revivalbeweging kent een groeiende aanhang (bij vooral vrouwen en armen) in vrijwel alle landen van de wereld. Hoewel er wel gemeenschappelijke kenmerken zijn, is het een veelvormig verschijnsel en vanwege die diversiteit, zo meent de auteur, is er geen eenduidig verklaringsmodel mogelijk. De vraag of deelverklaringen dan wel mogelijk zijn, wordt door haar niet gesteld.